

РОЗДІЛ 2. ПОХОДЖЕННЯ УКРАЇНСЬКОГО НАРОДУ

2.1. ПОХОДЖЕННЯ УКРАЇНСЬКОГО НАРОДУ

Національна історія будь-якого народу починається з народження її суб'єкта. Водночас, вона є стрижнем національної свідомості, на основі якої і формується модерна нація. Тож відсутність чітких уявлень про час, місце та обставини зародження суб'єкта української національної історії гальмує формування національної свідомості українців, що в свою чергу стримує процес формування сучасної української нації.

На жаль, за чверть сторіччя незалежності українська наука ще не утвердила в суспільній свідомості українців загально визнаної концепції походження українського народу.

У наш час три головні версії україногенезу змагаються між собою за прихильність громадян незалежної України: аматорсько-романтична трипільська, пострадянська пізньосередньовічна та ранньосередньовічна, яку з середини ХІХ ст. розвивають кілька поколінь українських істориків, мовознавців, етнологів. Головною перепоною на шляху затвердження правдивої версії походження українців, яка базувалася б не на аматорських фантазіях чи політичних спекуляціях, а на наукових аргументах, є її зайва політизація.

Пояснюється це тим, що проблема етногенезу східних слов'ян безпосередньо торкається гострого політичного питання легітимності приєднання українців та білорусів з їхніми етнічними землями до Російської імперії. Численні спроби легітимізувати загарбання українських та білоруських земель Росією призвели до політизації суто наукових проблем походження східнослов'янських народів.

В основі офіційної версії походження східнослов'янських народів лежить концепція давньоруської народності започаткована у 1947 р. російським медієвістом В.Мавродінім (1947), яку неодноразово аналізував автор цих рядків¹. У повоєнні часи без особливої дискусії з численними опонентами за підтримки ЦК КПРС було проголошено, що держава Русь зі столицею у Києві створена окремим східнослов'янським етносом – давньоруською народністю (ДРН). Внаслідок монголо-татарської навали та агресії Польщі з уламків ДРН почали формуватися три братні східнослов'янські етноси, які з моменту народження (зі злої волі сусідів) тільки і мріяли про возз'єднання в єдиній Московській державі.

Таким чином, загарбання Московським царством та Російською імперією колишніх земель Київської Русі, на яких проживали українці, білоруси, литовці, виглядало як поновлення історичної справедливості. Концепція ДРН з самого початку виникла як імперська ідеологема, що була псевдоісторичним підґрунтям експансії російського імперіалізму на землі західних сусідів. Це забезпечило її панування в радянській партійній науці до розпаду СРСР, а в РФ до нашого часу.

Трипільська версія україногенезу

Не менш заполітизованою є романтико-фантастична трипільська версія походження українців, яка розквітла за роки незалежності в середовищі патріотично налаштованих аматорів. Незважаючи на повне неприйняття фахівцями цього квазінаукового покруча та його неодноразову критику різними дослідниками, в тому числі і автором цих рядків², цей відверто фантастичний міф має досить широке коло прихильників серед свідомих українців.

Кількість літературних фантазій на цю тему не піддається обліку, утворюючи окремий квазінауковий жанр україністики, що отримав назву «трипология». Одним із його наріжних

¹ *Залізник Л.Л.* Походження українського народу. – К.: Бібл. українця, 1996. – 80 с.; *Залізник Л.* Від склавинів до української нації. – К.: Бібл. українця, 1997. – 256 с.; *Залізник Л.Л.* Стародавня історія України. – К.: Темпора, 2012. – С. 361–377.

² *Залізник Л.* Від склавинів до української нації. – К.: Бібл. українця, 1997а. – 256 с.; *Залізник Л.Л.* Трипільля очима науковців і політиків // *Археологія.* – 2004. – №3. – С. 95 – 103; *Залізник Л.Л.* Походження українців: між наукою та ідеологією. – К., 2008. – С. 14–32.

каменів є непохитний автохтонізм трипологів. Схоже, вони й не підозрюють, що своїм корінням він сягає найгірших традицій радянської історіографії. На противагу космополітичним міграціоністам, відстоювання місцевого коріння стародавніх культур і народів у СРСР мало патріотичний підтекст, який нерідко виливався у твердження на кшталт «наш радянський неандерталець найпрогресивніший у світі». Політизація радянської науки часом набувала анекдотичного характеру. Видатний український археолог М.Я.Брайчевський¹ навіть цитату з виступу на сесії відділення історії та філософії АН УРСР, що відбулася в травні 1952 р. в Криму: «російський киїк-кобинець простягнув дружню руку китайському синантропу і вони об'єдналися проти імперіалістичного неандертальця».

Квазіпатріотизм деяких трипологів часом сягає наведених прикладів радянського патріотизму часів пізнього сталінізму. Сучасні трипологи категорично заперечують давно очевидне для фахівців балкано-дунайське коріння трипільської культури. Цій непатріотичній, на їх думку, позиції запроданців-міграціоністів вони протиставляють школу патріотичних автохтоністів. Останні нібито не тільки не визнають загальновідомі балкано-дунайські генетичні зв'язки Трипілля, але й вважають Україну батьківщиною землеробства та скотарства, а Трипілля давньоукраїнською державою, матір'ю усіх цивілізацій – «священною Арратою». Не володіючи в належній мірі науковими джерелами з трипільської проблематики, трипологи для зміцнення своїх позицій зараховують до автохтоністів таких авторитетів минулого як В. Хвойка, М. Грушевський, М. Біляшівський, В. Щербаківський, В. Даниленко, О. Кандиба-Ольжич, В. Петров та інші знані українські вчені. Однак, доведеться розчарувати патріотичних трипіллязнавців: згадані поважні дослідники не тільки не вважали трипільців українцями, а Трипілля автохтонним в Україні, але й бачили його витоки у Подунав'ї, на Балканах та в Малій Азії.

В. Хвойка (1913) на зорі української археології виводив від трипільців зовсім не українців, а взагалі слов'ян, чиї корені він опускав аж у палеоліт. Первісний центр землеробства він локалізував не в Україні, а між Карпатами і Балканами.

М. Грушевський бачив аналогії до щойно досліджених В. Хвойкою матеріалів далеко на півдні від України – серед «знахідок середньодунайських країв», у Фесалії і «в пам'ятках старої егейської культури передмікенських часів». Ці паралелі, на думку історика, «роблять досить мало правдоподібною гіпотезу самостійності (Трипілля – Л.З.) і більш кажуть сподіватися розв'язання справи від дальших азійських нахідок»².

М. Біляшівський вважав, що трипільська культура «проникла с юга через Эгейское и Мраморное моря с берегов Малой Азии или через Средиземное море из Финикии или Египта и в расписной керамике чувствуется больше всего влияние Востока»³. На тих же позиціях стояли фундатори російської археології В. Городцов та О. Спіцин: «Высокоразвитая культура киевских площадок – восточная, именно малоазийская»⁴.

В. Щербаківський писав: «Трипільці – це круглоголовці передньоазійського типу (яфетити), які принесли цілу цю хліборобську культуру з Передньої Азії»⁵.

В. Петров був учнем В. Щербаківського і слідом за ним вважав, що «трипільці належать до так званого передньоазійського антропологічного типу. Вони є представниками арменоїдного (баскоїдного) типу... Проф. В. Щербаківський мав цілковиту рацію, вказуючи на спорідненість між трипільцями і хетітами Малої Азії. Для хетитів властиве також скошене чоло, вигнутий вірлячий ніс, продовгасте, витягнене обличчя, як і для трипільців... За своїм антропологічним типом українці не є трипільці. Як в мовному відношенні український народ говорить однією з індоєвропейських мов, а не однією з передіндоєвропейських, яфетичною

¹ *Залізник Л.Л.* М.Ю. Браичевський і походження слов'янських народів // Михайло Браичевський. Вчений і особистість. – К., 2002а. – С. 177.

² *Грушевський М.С.* Історія України-Руси. – К., 1991. – Т. 1. – С. 45–46.

³ *Біляшевський Н.Ф.* Археологическая летопись Южной России. – К., 1899. – Т. 1. – С. 45.

⁴ *Спицын А.А.* Раскопки глиняных площадок близ с. Колодистого в Киевской губ. // Известия Арх. комиссии. – М., 1904. – Вып. 12. – С. 14; *Городцов А.А.* Бытовая археология. – М., 1907. – С. 149–155.

⁵ *Щербаківський В.М.* Формация української нації. – Прага, 1941. – С. 39.

абощо, так і антропологічно український народ не може бути ототожнений з народами, що справді є прямими нащадками неолітичної людності Європи»¹.

Або ж: «Теперішня українська людність не належить до неолітичного «арменоїдного» расового типу, репрезентованого в третьому тисячолітті до Різдва Христового на території України трипільською людністю, як і мова українська ґрунтовно відрізняється від яфетичних мов Кавказу та Малої Азії, не маючи з ними нічого спільного»² (Петров 1992, с.109).

О. Кандиба-Ольжич також не вважав Трипілля автохтонним на українських землях: «Культура мальованої кераміки... була одним із форпостів могутньої цивілізації Близького Сходу»³.

В. Даниленко серед культур розписної кераміки Європи, до яких належить і Трипілля, виділяв лінію розвитку, яку «в силу очевидного родства с юго-западноанатолийской культурой, естественнее всего связывать с проникшей из Восточного Средиземноморья в Южную Европу ветвью архаичного семито-хамитского массива»⁴.

Отже, розмови про знаних дослідників, які нібито масово притримувалися автохтоністських поглядів на походження Трипілля, слід віднести до розряду аматорських фантазій. Бачимо, що сам М. Грушевський стояв біля витоків непатріотичної міграційної версії походження трипільців з Подунав'я, Балкан, Малої Азії, а В. Даниленко долучився до «прасемітизації» балкано-дунайського неоліту (а, отже, і Трипілля), бо виводив культури розписної кераміки Європи зі Східного Середземномор'я.

Що ж до мрії трипільців проголосити Україну батьківщиною землеробства, то і на цій ниві їх також чекає розчарування. Адже найдавніші сліди землеробства у вигляді відбитків зерен на черепках неолітичного посуду у нас датуються близько 7,5 тис. р. т., у Східній Греції – більше 9 тис. р. т., а на пам'ятках натуфійської культури Східного Середземномор'я – понад 11 тис. р. т. Більше того, дикі прашури найдавніших культивованих рослин (пшениця, ячмінь, бобові), які вирощувала неолітична людність Європи (трипільці в тому числі), та перших domestikованих тварин (вівця, коза) і в наш час відомі на Близькому Сході і відсутні на території України. Вони потрапили до нас уже в одомашненій формі з пам'яток неоліту Подунав'я десь на початку VI тис. до н.е.

Як відомо, культура Кукутені-Трипілля сформувалася близько 7 тис. р. т. на території Румунії, звідки її носії просунулися на Правобережну Україну. Отже, прибічникам трипільської версії походження українців доведеться визнати, по-перше, що ми родом з Румунії і не є корінним етносом в Україні, а по-друге, що українці – найстарший народ у світі, і наша історія нараховує 7000 років. Останнє повністю суперечить усім відомим науковим фактам. До того ж, постає питання, чому трипільці власне були українцями, а не стародавніми румунами, як це стверджують румунські ультрапатріоти? Адже культура Прекукутені Румунії, східною гілкою якої було молодше від неї Трипілля, продовжила свій розвиток на теренах Румунії паралельно з останнім. Причому Трипілля України існувало під впливом нових хвиль кукутенських мігрантів із Молдови.

Неможливість виведення українського народу безпосередньо з Трипілля пояснюється, перш за все, неодноразовою зміною населення на теренах Правобережної України у післятрипільський час. Уперше культурно-історичний процес на території поширення трипільської культури перервався в добу бронзи в III–II тис. до н.е. У цей час Правобережну Україну з півночі заповнили войовничі племена культур шнурової кераміки, а з півдня – скотарі ямної культури (рис. 24). Рештки трипільського населення, схоже, були поглинуті в ході експансії згаданих індоєвропейських народів.

Після тривалого перебування в статусі «молодшого брата» нам кортить бути найстаршим з народів світу, якому усі вони завдячують світлом цивілізації. Відомий археолог і поет Борис Мозолевський, незадовго до смерті висловився відносно трипільської версії походження українців: «Чого ми такі нерозумні, що хочемо бути старшими за всіх. Адже чим старший, тим ближчий до могили». Народи, як і люди, не живуть вічно. Це добре

¹ Петров В.П. Походження українського народу. – К., 1992. – С. 22, 24.

² Там само. – С. 109.

³ Кандиба-Ольжич О. Шипенці. – Прага, 1937; Чернівці, 2004. – С. 9.

⁴ Даниленко В.Н. Энеолит Украины. – К., 1974. – С. 142–147.

відомо археологам, що досліджують рештки культур десятків народів, які мешкали на території нашої країни до появи тут українців. Де ті кіммерійці, скіфи, сармати, готи, гуни, авари, хозари, печеніги, половці? Вони пройшли свій життєвий цикл від народження через пасіонарний розквіт (за Л. Гумільовим), зістарилися і поступилися місцем молодшим етносам. Тільки степові могили нагадують про їх існування в минулому. То чи варто всіма правдами і неправдами записувати українців до числа дряхліючих народів-пенсіонерів?

Однак, було б невірно абсолютно заперечувати роль трипільців в процесі україногенезу. Як і інші стародавні народи України (скіфи, сармати, фракійці, балти, численні тюркські етноси тощо), трипільці не були українцями, але певною мірою були нашими пращурами. На нашу думку, деякі елементи традиційної культури, що мають близькосхідне походження, потрапили в український етнокультурний комплекс як спадщина трипільців. До них, зокрема, належать релікти культів священного бика, небесного змія тощо в українському фольклорі. Ці ж витоки має архаїчна лексика близькосхідного походження в індоевропейських мовах, у тому числі в українській. Ймовірно, деякі елементи землеробської етнокультури українців (наприклад, глинобитна хата) так само успадковані від найдавніших балканських землеробів.

Елементи культури не тільки трипільців, але й багатьох інших стародавніх народів, що мешкали на території України, стали органічними складовими неповторного українського етнокультурного комплексу, який, на нашу думку, склався у ранньому середньовіччі. Саме у цей час формувалася етнокультура більшості великих народів середньої смуги Європи: французів, англійців, німців, сербів, хорватів, чехів, словаків, поляків та ін.

Отже, українці не кращі, але й не гірші за інші народи Європи. Наш етногенез – це об'єктивний процес, зумовлений універсальними законами етнотворення континенту. Оцінювати ж концепції походження українців, чи будь-якого іншого народу, з точки зору патріотизму, романтичних сентиментів чи політичної доцільності безглуздо, непродуктивно, а часом і небезпечно. Яскраві приклади такого підходу знаходимо в побудовах сучасних трипівлогів-міфотворців.

Останніми роками апологетом антинаукової фантастики на трипільську тему став народний академік **Ю.О. Шилов**, який виклав її суть в своїх численних брошурах¹. Якщо російським ультрапатріотам миліша архангельська версія походження легендарних аріїв Індії та Ірану, то Ю. Шилов сміливо виводить усе прогресивне людство – індоевропейські народи з усіма відомими світовими цивілізаціями Старого і Нового світів – з рідної трипільської культури. Така географічна диференціація зазначених реконструкцій минулого свідчить не так про принципову боротьбу наукових концепцій, як про вагому політичну складову в етнологічних побудовах. Та Ю. Шилов не тільки не приховує, а навпаки постійно декларує у своїх текстах свою політичну орієнтацію та відверті месіанські амбіції.

Після двох років плідної праці в Російском общенародном движении, що бореться з «колоніальною експансією Запада... за об'єднання братьєв-славян в єдине економічне пространство и оборонний союз на території бывшего СССР»², він повернувся з Москви до Києва, де активно пропагує свою політизовану казку про найдавнішу у світі трипільську державу Аратту. «Включивши екстрасенсоріку і ясновидіння», Ю. Шилов³ дійшов висновку, що Трипілля-Аратта було не тільки матір'ю усіх стародавніх цивілізацій (Шумер, Єгипет, Китай тощо), але ще й колискою трьох братніх народів – українців, росіян та білорусів. Після її розпаду (звичайно ж зі злої волі сусідів – підступних євреїв, греків, латинян) частина трипільців пішла в болота Полісся і започаткувала білорусів. Домосіди лишилися в Україні і стали пращурами українців. Росіяни ж, за Ю. Шиловим, є нащадками найактивнішої частини трипільців, які нібито сіли на кораблі крито-мікенського типу і подалися до Малої Азії, де заснували легендарну Трою⁴.

¹ Шилов Ю.А. Победа, К., 2000. – 111 с.; Шилов Ю.О. Праслов'янська Аратта. – К., 2003. – 93 с.; Шилов Ю. Чого ми варті. – К.: Аратта, 2006. – 292 с.

² Шилов Ю.А. Победа, К., 2000. – С. 52, 56, 58.

³ Шилов Ю.О. Праслов'янська Аратта. – К., 2003. – С. 3.

⁴ Шилов Ю.А. Победа, К., 2000. – С. 59–62.

Після спалення Трої підступними греками її захисники трипільці-росіяни втекли до Італії. Пропливаючи повз Грецію, вони побачили там чорнявих людей, яких назвали «граками»¹. На думку Ю. Шилова, саме так виник етнонім греки, а легендарний герой Одисей, виявляється, звався так, бо був родом з Одеси! Отакої!

На Апеннінському півострові присутність росіян фіксує етнонім «етруски», що, за Ю. Шиловим, значить «это русские». Хитрі латиняни, будуючи Римську імперію, вигнали бідних етрусків, і ті попливли світ за очі до холодної Скандинавії, де прославилися під іменем норманів-вікінгів. Пізніше ці літописні вікінги-варяги нарешті повернулися на свою колишню трипільську батьківщину у Подніпров'я, де започаткували державу Русь. Але й тут довго не всиділи, і після татарського погрому Києва варяги-великороси, за Ю. Шиловим, помандрували на Верхню Волгу будувати Російську імперію. Тож остання, за Ю. Шиловим, є «прямой наследницей древнейшего государства Аратты, и следовательно хранительницей этнокультурного корня индоевропейских народов и земной цивилизации вообще. С крушением Российской империи начался смертоносный процесс», який загрожує усьому людству, і зупинити його можна лише об'єднанням Росії, Білорусії та України². «Братсьва-славян» знову закликають гуртуватися навкруг Москви, як запоруки збереження індоєвропейської цивілізації, єдиної надії «на построение коммунизма грядущего» проти натиску ненависних Заходу та Сіону.

Не коментуючи абсурдні та бездоказові марення «Спасителя людства» Ю. Шилова (як він сам себе називає), звернемо увагу лише на їх відвертий неоімперський характер. Виявляється, трипільська археологічна культура – це все та ж пріснопам'ятна «коліска» трьох братніх народів, що розпалася зі злої волі сусідів. Однак, трипільській колісці східних слов'ян не 1000 років, як давньоруській, а 7000 років, що, звичайно, зобов'язує до чергового «єдинення», зрозуміло з ким, під ким і проти кого.

Ось так квазіпатріотична трипільська версія походження українців, яка нібито повинна піднести Україну і українство в очах сусідів, трансформувалася в черговий банальний міф, що знову тягне нас в старе імперське стійло «єдиної і неділимої»

Ця шовіністична маячня зібрала під свої прапори значну частину свідомого українства від мрійливих романтиків до деяких знаних політиків і народних депутатів. Народний академік, як відомий щуролов середньовічної казки, награвши на сопілочки солодкі трипільські мелодії, завів багатьох українців-романтиків в драговину нового імперського псевдоісторичного міфу, що кличе українців до чергового єднання зі східними сусідами для подальшого протистояння цивілізованій Європі.

Дивує не політична гнучкість «православного академіка оригінальних ідей», а діалектична терпимість деяких українських патріотів, у тому числі і кількох нардепів, які морально та матеріально підтримували цю одіозну фігуру, що за українські гроші не тільки дискредитує українську науку, але й наполегливо бореться проти незалежності України.

Можна почути, що трипільський міф піднесе престиж Української держави в очах сусідів і згуртує українців, як свого часу популяризований Голівудом ковбойський історичний міф консолідував американську націю. Історичний міф у європейському розумінні – це реальний, правдивий сюжет чи явище національної історії конкретного народу, популяризований (як кажуть «розкручений») талановитими митцями серед громадян своєї країни. Прикладом позитивного впливу історичного міфу на консолідацію нації може служити не тільки ковбойський жанр в кіномистецтві США, а й романтизоване Т. Шевченком українське козацтво. Саме навкруги цього «розкрученого» класиками української літератури, але реального явища української історії розпочалася в XIX ст. консолідація модерної української нації. Існує навіть парадоксальна думка, що оспіване генієм Кобзаря та іншими талановитими українськими митцями та істориками козацтво затьмарило іншу важливу епоху нашої історії – княжу Русь, тим самим полегшивши «прихватування» княжого Києва північними сусідами.

¹ Шолов Ю.О. Праслов'янська Аратта. – К., 2003. – С. 40.

² Шолов Ю.А. Победа, К., 2000. – С. 75, 92, 105.

На відміну від позитивного впливу історичних міфів на націогенез, маємо численні приклади зворотного ефекту, коли всіма неправдами та брутальним насиллям над історичною реальністю намагаються звеличити свою країну за допомогою псевдоісторичної міфології, яка не має відношення до реальної історії цієї країни. Адольф Гітлер спробував причепити до німецької історії яскравий арійський сюжет, який дійсно мав місце в далекому минулому Індії, але не мав ніякого відношення до Німеччини. Що з цього вийшло – добре відомо. Дискредитованою виявилася не тільки німецька наука, але й уся Німеччина і навіть ні в чому не винні давньоіндійські арії, до проблеми яких вчені сучасної Європи і понині не наважуються наблизитися.

Інший приклад. Ультрапатріотичні румуни починають свою історію також від культури Кукутені-Трипілля або від заснування Риму, стверджуючи, що не румунська мова походить від латини, а навпаки. Чи підвищила ця абсурдна фантазія румунську націю над сусідами? Питання риторичне.

Врахуймо помилки сусідів і не смішімо їх сутужними спробами притягти Трипілля за вуха до етнічної історії українців. Адже розумні люди вчать на помилках сусідів, а нерозумні намагаються наступити на всі можливі граблі особисто. Патріотизм українського вченого полягає у максимальному наближенні до історичної правди. Всі спроби прикрасити історію свого народу, навіть із найкращих патріотичних міркувань, як показує світовий досвід, мають зворотний ефект. Рано чи пізно, історична неправда стає очевидною, що боляче б'є по престижу країни. Тому трипільсько-український міф не піднесе Україну, як сподіваються його прихильники, а навпаки «опустить» її в очах сусідів, дискредитувавши нашу науку і зробивши країну посміховиськом в очах цивілізованої Європи.

Від українських науковців можна почути, що дискутувати з прибічниками міфологічних фантазій типу священної Аратти Ю. Шилова немає сенсу, бо вони не мають відношення до науки. Однак ігнорувати цю проблему української науки теж небезпечно. Не отримавши належної фахової оцінки, дикі фантазії аматорів на історичні теми мають небезпечну тенденцію поширюватися в суспільстві, потрапляючи на сторінки не лише «жовтої» преси, але й підручників, і викривляти історичну свідомість наступних поколінь.

Замішана на постколоніальному комплексі меншовартості, щирому патріотизмі, аматорстві та зрозумілій недовірі до офіційної науки трипільська версія україногенезу являє собою типовий приклад псевдонаукової міфотворчості. Користь від неї Україні сумнівна, а шкода очевидна. Вона не тільки не наближає нас до істини, а навпаки зводить громадськість на далекі від історичних реалій манівці. Крім того, що в наш непростий для України час дезорієнтується і вводиться в оману громадськість, дискредитується українська історична наука в ідеологічній боротьбі за місце України в сучасному світі. Сповідуючи і декларуючи ці абсурдні фантазії, ми робимо себе посміховиськом в очах цивілізованої Європи.

Змушений констатувати, що за роки незалежності надзвичайно важлива для формування історичної свідомості українців проблема україногенезу виявилася затиснутою між Сциллою та Харибдою двох імперських псевдоконцепцій походження українців – квазіпатріотичною трипільською Араттою та імперською давньоруською народністю. Ці дві модифікації імперського міфу про колиску трьох братніх народів викривлюють реальну історичну картину з очевидною метою створення ідеологічного підґрунтя для реанімації імперії. Особливо прикро те, що в утвердженні у свідомості української громадськості чергового неоімперського міфу беруть активну участь і деякі відомі політики.

Ранньосередньовічна концепція україногенезу

У тривалій боротьбі з імперськими фальсифікаціями історії східних слов'ян народилася ранньосередньовічна версія походження українців. Над нею працювало кілька поколінь українських істориків, археологів, етнографів, лінгвістів, антропологів – М. Максимович, М. Костомаров, В. Антонович, М. Драгоманов, М. Дашкевич, М. Грушевський, Ф. Вовк, О. Єфименко¹, В. Петров², М. Брайчевський¹, М. Чубатий², Я. Дашкевич³, Я. Ісаєвич⁴,

¹ *Єфименко А.Я.* Історія українського народу. – К., 1990.

² *Петров В.П.* Походження українського народу. – К., 1992.

В. Баран⁵, Л. Залізняк⁶, С. Сегеда⁷ та ін. Концепція спирається на потужне лінгвістичне підґрунтя, створене працями О. Потебні, А. Кримського, І. Огієнка, С. Смаль-Стоцького, Ю. Шевельова, В. Русанівського, Г. Півторака (1993), В. Німчука, О. Тараненка та ін. (Історія української мови, 1996)⁸. Позиція цих дослідників базується на розгалуженій системі фактів та аргументів, створених кількома поколіннями вчених протягом останніх півтори сотні років. Їх потужна аргументація не була зруйнована навіть зусиллями кількох генерацій великодержавних істориків, радянських ідеологів та борців з українським націоналізмом з ВНК, НКВС та КДБ.

У тривалій боротьбі з імперськими фальсифікаціями історії східних слов'ян народилася ранньосередньовічна версія походження українців. Над нею працювало кілька поколінь українських істориків, археологів, етнографів, лінгвістів, антропологів – М. Максимович, М. Костомаров, В. Антонович, М. Драгоманов, М. Дашкевич, М. Грушевський, Ф. Вовк, О. Єфименко (1990), В. Петров (1992), М. Брайчевський (1995; 2000), М. Чубатий (1963), Я. Дашкевич (1993), Я. Ісаєвич (1991; 1995), В. Баран (1998 а, б), Л. Залізняк (1994–2008), С. Сегеда (2001) та ін. Концепція спирається на потужне лінгвістичне підґрунтя, створене працями О. Потебні, А. Кримського, І. Огієнка, С. Смаль-Стоцького, Ю. Шевельова, В. Русанівського, Г. Півторака (1993), В. Німчука, О. Тараненка та ін. (Історія української мови, 1996). Позиція цих дослідників базується на розгалуженій системі фактів та аргументів, створених кількома поколіннями вчених протягом останніх півтори сотні років. Їх потужна аргументація не була зруйнована навіть зусиллями кількох генерацій великодержавних істориків, радянських ідеологів та борців з українським націоналізмом з ВНК, НКВС та КДБ.

Перш ніж говорити про історичні витоки українського народу, слід визначити, що мається на увазі під поняттям народ і як етнологи визначають вік конкретних етносів.

Загальні принципи дослідження етногенезу

¹ Брайчевський М.Ю. Про походження українського народу // Матеріали до української етнології. – К., 1995. – Вип. 1(4). – С. 72 – 82; Брайчевський М. Ю. До проблеми походження українського народу // Хроніка – 2000.- Вип. 27 – 28. – 1998.

² Чубатий М.М. Княжа Русь-Україна та виникнення трьох східнослов'янських націй. – Нью-Йорк, 1964.

³ Дашкевич Я. Перегук віків: три погляди на минуле і сучасне України // Україна: наука і культура. – К., 1993. – С. 44 –53.

⁴ Ісаєвич Я. Початок державності і ранні етапи формування східнослов'янських народів // Етнічна самосвідомість: національна культура. – К., 1991; Ісаєвич Я. Походження українців: історіографічні схеми і політика // Матеріали до української етнології. – К., 1995. – Вип. 1 (4). – С. 103 – 114.

⁵ Баран В.Д. Давні слов'яни. – К., 1998. – 333 с.; Баран В.Д. Велике розселення слов'ян // Археологія. – 1998. – №2. – С. 30 – 37.

⁶ Залізняк Л.Л. Нариси стародавньої історії України.- К: Абрис, 1994. – 255 с.; Залізняк Л.Л. Походження українського народу // Матеріали до української етнології. – Вип.1 (4). – К., 1995. – С. 115 – 123; Залізняк Л.Л. Походження українського народу. – К.: Бібл.українця, 1996. – 80 с.; Залізняк Л.Л. Давньоруська народність: імперський міф чи історична реальність // Пам'ять століть. – 1996. – №2. – С. 2 – 14; Залізняк Л. Від склавинів до української нації. – К: Бібл. українця, 1997. – 256 с.; Залізняк Л.Л. Етногенез українців, білорусів, росіян // Пам'ять століть. – 1997. – №4. – С. 2 – 13; Залізняк Л.Л. Етногенез українців та їхніх сусідів з позицій сучасної етнології // Записки НАУКМА. – Т.2. – 1997. – С. 5 –60. Залізняк Л.Л. Де, як і коли виникла давньоруська народність // Пам'ять століть. – 1998. – №6. – С. 2–15; Залізняк Л.Л. Київська Русь: праукраїнська держава чи «спільний стовбур» східних слов'ян // Український історик, т.35.- Нью-Йорк - Київ, 1998в; Залізняк Л.Л. Первісна історія України. – К., 1999. – 264 с; Залізняк Л.Л. Давньоруська народність. Історія проблеми // Наукові записки НАУКМА. – Т.18. – К., 1999; Залізняк Л.Л. Давньоруська народність: нова версія старого міфу // Етнічна історія народів Європи. – Київ, 2001б. – Вип.9. – С. 12–21; Залізняк Л. Л. М.Ю. Брайчевський і походження слов'янських народів // Михайло Брайчевський. Вчений і особистість. – К., 2002а. – С. 67–83; Залізняк Л.Л. Новітні міфи в індоевропейстиці Східної Європи // Археологія. – №4. – 2002б. – С. 88–98; Залізняк Л.Л. Чи скресла крига давньоруської народності над Київською Руссю? // Магістеріум. – вип. 11. – Археологічні студії. – К., 2003. – С. 82–94; Залізняк Л.Л. Трипілля очима науковців і політиків // Археологія, 2004б. – №3. – С. 95–103; Залізняк Л.Л. Про трипільців, семітів та нардепів-трипільців // Дзеркало тижня, 2004в. – №18 – 19; Залізняк Л.Л. Походження українців в лещатах імперських міфів // Магістеріум. – вип. 20.- Археологічні студії. – К., 2005. – С. 94–100; Залізняк Л.Л. Походження українців: між наукою та ідеологією. – К., 2008.

⁷ Сегеда С.П. Антропологічний склад українського народу. – К., 2001. – 256 с.

⁸ Історія української мови. – К., 1996. – 280 с.

Переважна більшість дослідників вважає, що народ, або етнос – це людська спільнота, яка склалася історично і відрізняється від подібних спільнот самосвідомістю, власною історією, окремою етнічною територією (батьківщиною), своєю мовою, культурою, характером (ментальністю). Сучасний розвиток етнології та суміжних дисциплін дозволяє суттєво наблизитись до розуміння складного процесу зародження і формування українського етносу та його сусідів. Етногенез українців підкорювався загальноєвропейським історичним закономірностям і протікав у тих же хронологічних рамках, що й процес формування інших великих етносів помірної смуги Європи. А це дає підстави екстраполювати краще вивчені закономірності етногенезу поляків, чехів, сербів, німців, англійців, французів на український етногенез, корегуючи його з урахуванням універсальних загальноєвропейських етно-історичних законів.

При вирішенні питань етногенезу сучасна етнологія спирається на декілька універсальних принципів:

1. Підхід до етносів як етнокультурних організмів, що в певний час народжуються, проходять життєвий цикл і неминуче дезінтегруються, розчиняючись серед сусідів. Методологічним підґрунтям такого підходу є напрацювання класиків європейської історичної науки Освальда Шпенглера¹, Арнольда Тойнбі² та їх послідовника Льва Гумільова³, які розглядали відомі соціальні феномени (культура, цивілізація, етнос) як соціальні організми, що у своєму розвитку проходять певний життєвий шлях.

2. Вік етносу визначається ретроспективно, шляхом визначення за допомогою даних різних дисциплін (історія, археологія, мовознавство, етнографія, антропологія тощо) початкової точки безперервності етнокультурного розвитку конкретного народу до нашого часу.

3. Переважна більшість європейських народів, що мешкають в зоні культурно-історичного впливу Римської імперії, народилася в ранньому середньовіччі у V–VII ст. (французи, німці, англійці, іспанці, чехи, серби, хорвати, поляки, українці та ін.).

4. Племінний етап розвитку європейських етносів почався на зорі середньовіччя (VI–IX ст.), коли попередники сучасних народів середньої смуги Європи існували у формі племінних об'єднань та етнографічних груп зі спорідненими діалектами, але різними етнонімами. У ранньому середньовіччі англійці склалися з англів, саксів, ютів; поляки – з вісян, слензян, мазовшан, кашубів, лендзян; руські (українці) – з полян, деревлян, волинян, уличів, тиверців, білих хорватів тощо.

5. З початком розвинутого середньовіччя в IX–X ст. згадані племінні групи консолідується в єдині середньовічні етноси з власними державами. У цей час постали перше Англійське королівство, Празьке князівство чехів, перші німецькі, французькі держави, Перше польське королівство Пястів, держави моравів, сербів, хорватів. У цей же час постала киеворуська (давньукраїнська) держава Русь. Вплив цих державних утворень нерідко поширювався на етнічні території сусідніх народів, формуючи середньовічні імперії (Англійська, Іспанська, Французька, Київська Русь, Польська, Литовська).

6. Імперії породжують на своїх периферіях молоді дочірні постімперські етноси. Римська імперія внаслідок асиміляції підкорених народів породила романську групу етносів: французи, іспанці, португальці, румуни, каталонці та ін.; англійська – англоновних американців, канадійців, австралійців, новозеландців; іспанська – іспаномовних мексиканців, аргентинців, колумбійців, чилійців, болівійців, кубинців тощо; киеворуська – білорусів, псково-новгородців, росіян.

Специфічну етнокультуру кожного народу визначає комплекс, ансамбль різноманітних ознак, а не окремі його елементи. Останні, як правило, не є оригінальними, властивими тільки одному якомусь етносу. Більшість таких елементів може входити до окремих культурних комплексів різних народів. Але кожному народу властива своєрідна і неповторна комбінація цих культурних ознак.

¹ Шпенглер О. Закат Європи. – М. – Птб., 1923.

² Тойнбі А. Дослідження історії: В 2 т. – К., 1992. – Т. 1, 2.

³ Гумилев Л.Н. Етногенез и биосфера земли. – М., 1993.

Етнос народжується, коли формується кістяк його етнічного комплексу, а не окремі його елементи. Цей етнологічний нюанс дуже важливий для вирішення проблеми походження того чи іншого народу. Поява таких екзотичних концепцій етногенезу українців як трипільсько-арійська пояснюється його ігноруванням. Дехто з істориків-аматорів, знайшовши той чи інший елемент українського національного комплексу в глибокій давнині (плахту в Шумері, мазанку в трипільській культурі, оселедець у хетів Анатолії тощо), поспіхом проголошує згадані народи українцями.

Серед найпоширеніших помилок при визначенні часу народження українського етносу, як і будь якого іншого, є невміння розмежувати конкретний етнічний організм з його пращурами. Усякий етнос є генетичним спадкоємцем багатьох інших народів-попередників. Так, пращурами українців у різній мірі були численні народи минулого (трипільці, праарійці, кіммерійці, скіфи, сармати, зарубинецькі племена та багато інших). Від них український етнос успадкував певні культурні надбання. Однак, принципово невірно плутати час зародження українського народу з появою його далеких і непрямих пращурів (наприклад, трипільців чи арійців). Незважаючи на певний спадок останніх в культурі українців, як і багатьох інших народів, згадані народи далекого минулого були окремими етнічними організмами з власною неповторною і окремою від українців історією та етнокультурою. Між ними і українським етносом відсутня безперервна тяглість етноісторичного розвитку, що не дає підстави вважати ці спільноти єдиним етнічним цілим.

Культурно-історична безперервність розвитку конкретного етносу – визначальний показник його віку і часу зародження: сучасна етнологія визначає час появи якогось народу на історичній арені ретроспективним шляхом, прослідковуючи тяглість його етнокультурного розвитку з глибини віків.

Зазначимо, що згадані етновизначальні риси матеріальної та духовної культури певного народу протягом його існування суттєво, іноді до невпізнанності, змінюються. Однак, завдяки тягlosti розвитку зберігається генетичний зв'язок між окремими фазами становлення культури та мови даного етнічного організму протягом усього його життя. Отже, головним, етновизначальним елементом для кожного етносу є навіть не якийсь постійний набір ознак, а безперервність його етнокультурного розвитку.

Яскравим прикладом практичного використання цієї універсальної методики визначення віку конкретного культурно-історичного явища є встановлення археологами віку міст. Покажемо, яким чином працює ця методика, на прикладі Києва. Історія міста починається не з появи перших людей на його території, а з поселення, безперервний розвиток якого призвів до постання даного міста. Так, стоянка мисливців на мамонтів на Кирилівських висотах у Києві була залишена 15 тис. р. т. Однак, історію Києва як міста починають з ранньослов'янського поселення культури Корчак, яке виникло близько 1500 р. т. на Старокиївській горі. Маленьке землеробсько-ремісничє селище поступово переросло у велике місто, столицю могутньої держави Русь.

Згідно з цією методикою часом народження якогось народу так само можна вважати період, від якого простежується неперервний і поступовий розвиток його головних етновизначальних ознак. До речі, безперервний розвиток слов'янської людності на українських етнічних територіях Волині, Прикарпаття, Поділля, Київщини простежується вченими саме від празько-корчацької людності V–VII ст., яка, на думку П. Толочка, і започаткувала Київ на зорі середньовіччя. Отже, щоб встановити час народження українського народу, слід визначити його найсуттєвіші ознаки і за допомогою методів різних наук прослідкувати, як глибоко в минуле сягають корені своєрідного національного комплексу української культури, мови, темпераменту, характеру, антропологічного типу, самосвідомості, специфічних форм господарювання тощо.

Початковий етап становлення українського народу

Зародженню великих етносів середньої смуги Європи (в тому числі і українського) у ранньому середньовіччі передувала глобальна перебудова етнополітичної карти Європи, пов'язана з так званим Великим переселенням народів та падінням Римської імперії. Історичний процес був перерваний і на території України, спочатку навалою готів, а потім

гунів. Лише з кінця V ст. ситуація стабілізувалася, і вже до нашого часу включно в Північно-Західній Україні не було суттєвих змін населення. Отже, на українських етнічних землях між Київським Подніпров'ям, східними Карпатами та Прип'яттю протягом 1500 років розвивався один етнос, який з пізнього середньовіччя носить назву українського (рис. 25), що і дало підстави багатьом історикам, зокрема М. Грушевському, простежувати історичні корені українського народу з середини I тис. н.е.

Витоки українського народу та початок його історії тісно пов'язані з проблемою походження слов'янства. Показово, що прабатьківщина слов'ян територіально співпадає з ядром українських етнічних територій і займає Північно-Західну Україну (Волинь, Прикарпаття, Поділля, Київщина).

Оскільки українці належать до слов'ян, то очевидно, що з'явилися вони не раніше появи на ній слов'янства взагалі. Сучасна наука дозволяє говорити про існування справжніх слов'ян лише з V ст. (культури Прага-Корчак, Пеньківка). Отже, є всі наукові підстави стверджувати, що праукраїнці з'явилися на історичній арені не раніше появи слов'янства у середині I тис. н.е.

Першими достовірно слов'янськими археологічними спільнотами були культури Прага-Корчак та Пеньківка – історичні склавини та анти території України. Лінгвісти вказують на прямі паралелі слов'янській топонімії та гідронімії Балкан, Подунав'я, Центральної та Східної Європи в назвах річок та місцевостей Північно-Західної України. Це переконливо свідчить, що саме звідси відбувалося розселення пращурів сучасних слов'янських народів. Носії празької та пеньківської культур території України (склавини та анти), які пішли в Подунав'я та на Балкани, започаткували південних та західних слов'ян, а ті, що лишилися між Дніпром та Карпатами, стали пращурами українців (рис. 26).

Різні дослідники неодноразово підкреслювали великий ступінь спорідненості сербської та лужицької мов з українською. До української лексики у сербській мові належать такі слова, як *вабити, важити, вилиця, газда, ватра, гай, гинути, голота, гуска, заскочити, злочин, квочка, комин, корисний, крок, лагодити, лаяти, людство, люлька, муляти, напад, паша, гуня, плахта, послуга, прая, сукня, шкодити та багато інших*¹. Така подібність сербської та лужицької мови до української вражає, особливо зважаючи на відсутність контактів між ними протягом останніх півтори тисячі років.

Усе це можна пояснити, лише припустивши, що слов'янська спільність на землях між Прип'яттю та Карпатами на момент розпаду в V–VII ст. розмовляла мовою, багато в чому схожою до української. Інакше кажучи, українська мова зберегла багато архаїчних, загальнослов'янських елементів, частина яких навіть стали визначальними для неї. З огляду на те, що територія слов'янської прабатьківщини значною мірою збігається з найдавнішим ядром українських етнічних земель, постає питання, чи не можна уявити слов'яногенез, як відгалуження окремих слов'янських праєтносів від праукраїнського етнічного дерева, яке з першої половини I тис. н.е. розвивалося між Прип'яттю та Карпатами?² (рис. 25). Безперервність етногенетичного розвитку на згаданих українських територіях протягом останніх півтори тисячі років дає підстави стверджувати, що корені праукраїнського етносу сягають принаймні середини I тис. н.е.

Безперервність етнокультурного розвитку у Північно-Західній Україні в другій половині I тис. н.е. стосується, перш за все, склавинів (празько-корчацька культура) та їх прямих нащадків (лука-райковецька культура). Як відомо, 602 р. авари розгромили антів (пеньківська культура), які були союзниками ромеїв. Частина антського населення перейшла Дунай і осіла на Балканах, започаткувавши південних слов'ян. Ті ж хто лишився злилися зі спорідненими північними сусідами склавинами і, таким чином, взяли участь в україногенезі.

Нагадаємо, що М. Грушевський вважав пращурами українців саме антів³. Етнонім анти розглядався як своєрідний попередник етноніму українці. Іранське слово «ант»

¹ Стрижак О.С. Сербі й Україна // Україна: наука і культура. – К., 1993. – Вип. 26–27. – С. 258.

² Залізняк Л.Л. Нариси стародавньої історії України. – К: Абрис, 1994. – С. 130; Залізняк Л.Л. Походження українського народу. – К.: Бібл.українця, 1996. – С. 74.

³ Грушевський М.С. Анти // Записки НТШ. – Львів, 1988. – Т. XXI. – Кн. I. – С. 11.

перекладається як «кінець, край», тобто народ анти – пограничні жителі, ті, хто живе у (на) краю, українці¹.

Однак археологічні дані свідчать на користь провідної ролі в україногенезі не антив, а їхніх північних сусідів склавинів. Після 602 р. анти не згадуються в письмових джерелах жодного разу, тоді як про склавинів пишуть всі європейські та східні автори, що торкаються населення України VII–IX ст. У VIII ст. на підґрунті празької культури склавинів Північно-Західної України постала лука-райковецька культура. Її поселення VIII–IX ст. відомі від Київщини на Сході до Словаччини на заході. Їх залишили безпосередні пращури українців – літописні племена деревлян, волинян, білих хорватів, полян, уличів, тиверців. Саме на їх основі наприкінці IX ст. постала перша праукраїнська держава Київська Русь.

На основі письмових та археологічних даних вимальовується наступна картина. Велике переселення народів у IV–V ст. призвело до падіння Римської імперії та докорінних змін на етнополітичній карті Європи, в тому числі й українських теренах. У кінці V ст. на Волині та в Прикарпатті постає перша достовірно слов'янська етнічна спільнота, відома археологам під назвою празької культури, а візантійським хроністам – склавинів (рис. 26). У VI ст. празька людність з Волині просувається на захід на Верхню Віслу, де дає початок племені віслян, які пізніше стали складовою польського народу. З Волині та Прикарпаття долинами Дністра та Пруту склавини рушили у Подунав'я та на Балкани, взявши участь разом з антами у формуванні південного слов'янства. Піднімаючись до верхів'їв Дунаю, вони дійшли до його витоків і заселили басейн Лаби. Так почалась історія лужицьких сербів. Пращурами словаків, моравів, чехів також було празьке населення, яке у VI–VII ст. прийшло у Центральну Європу з українського Прикарпаття через перевали Карпат (рис. 26).

Південніше склавинів у лісостепах між Прутом та Дінцем у V–VI ст. мешкали слов'янські племена антив (пеньківська культура). Північна їх частина злилася зі склавинами, західна пішла на Балкани, а східна просунулася на північ в балтське середовище, на Десну та Верхній Дніпро. В V–VI ст. тут постала балто-слов'янська колочинська спільнота. У VIII ст. під впливом нових переселенців з Київського Подніпров'я та Волині вона трансформувалася в людність літописних племен радимичів та кривичів, які пізніше взяли участь у формуванні російського етносу.

Таким чином, археологічні матеріали переконливо свідчать про безперервність культурно-історичного розвитку слов'ян на землях Північно-Західної України від склавинів Волині V ст. до Київської Русі. Зараз маємо всі наукові підстави стверджувати, що цей відтинок слов'яногенезу є першим, додержавним або племінним етапом формування українського етносу. Тяглість етноісторичного розвитку на українських етнічних теренах між Середнім Дніпром і Карпатами від склавинів Волині V ст. через лука-райковецьку культуру до південних русичів IX–XIV ст. і далі до козацької України дає підстави опускати коріння українського етносу до кінця V ст. н.е. (рис. 25).

Отже, так звані ранні слов'яни V–IX ст. (корчацька, пенківська, лука-райковецька археологічні культури території України) насправді були прямим пращурами українців або праукраїнцями. Ранні слов'яни – це абстрактне, штучне і далеке від історичної реальності поняття. Іншими словами, такого народу ніколи не було, як не існувало іранського, германського чи романського етносу взагалі, а існували окремі конкретні народи цих мовних груп. Усе це лінгвістичні класифікаційні терміни, що лише позначають групи мовноспоріднених народів.

Розселення слов'ян у V–VI ст. зі своєї прабатьківщини, обмеженої на сході Середнім Дніпром, на заході Карпатами, на півночі Прип'яттю, а на півдні середніми течіями Дністра та Бугу призвело до розпаду єдиної слов'янської прамови.

Важливо зазначити, що на момент початку розселення слов'янства воно вже не було етнічним монолітом з єдиною культурою і мовою, а очевидно складалося з окремих етнографічних та діалектних груп. Археологічно вони фіксуються наявністю у слов'янському масиві споріднених, але окремих культур – спочатку празької та пенківської,

¹ Филлин Ф.П. Образование языка древних славян. – М. – Л., 1962. – С. 263.

дещо пізніше дзедзицької та ін. (рис. 26). Про неоднорідність слов'янства ще до розселення свідчать візантійські хроніки, які розрізняли серед слов'ян венедів, антів та склавинів.

Лінгвісти також вважають, що слов'янська прмова до її розпаду внаслідок згаданого розселення слов'ян у VI–VII ст. складалася з окремих діалектів¹. Розійшовшись у різних напрямках, ці діалектні групи започаткували окремі слов'янські народи з власними мовами. Отже, останні розвилися з діалектів слов'янської прмови V–VI ст. у специфічному етнокультурному оточенні нової батьківщини окремих гілок слов'янства. Саме в цей час почала формуватися і українська мова², що є надійним показником початку україногенезу.

Таким чином, сучасний стан науки дозволяє бачити витоки окремих слов'янських мов у діалектних особливостях слов'янської прмови склавинів та антів території України V–VI ст. Їхнє розселення у всіх напрямках у V–VIII ст. призвело до зародження окремих слов'янських народів з власними мовами. Тому, коли в IX ст. стародавній Київ почав об'єднувати в єдину державу Русь навколишні землі, на них проживали споріднені, але вже різноетнічні східнослов'янські племена. Не випадково літописець Нестор писав про них: «Усі племена мали ж свої звичаї, і закони предків своїх, заповіти, кожне – свій норів». Розмовляли вони на споріднених східнослов'янських діалектах. Єдиної ж давньоруської або східнослов'янської мови на той час вже не було, бо вона розпалася раніше³.

Сучасне мовознавство також не підтверджує існування в минулому спільної для усіх східних слов'ян давньоруської мови⁴. На думку більшості мовознавців, з XI ст. мову Південної Русі можна вважати праукраїнською⁵. Офіційні історики Москви та Петербургу, спираючись на сумнівний аргумент існування єдиної руської мови княжої Русі, насаджували великодержавну концепцію єдиного давньоруського народу, у факті існування якого в наш час сумнівається переважна більшість неупереджених фахових істориків, етнологів, лінгвістів.

Отже, дані лінгвістики підтверджують висновки археологів про початок формування окремих слов'янських народів внаслідок розселення слов'янства у VI–VIII ст. з Північно-Західної України (рис. 26). Таким чином, слов'яногенез виглядає як відгалуження окремих слов'янських етносів від праукраїнського етнокультурного дерева, що з кінця V ст. розвивалося між Середнім Дніпром, Східними Карпатами та Прип'яттю (рис. 25).

Україногенез як локальний прояв універсальних етногенетичних процесів середньовічної Європи

Сучасний стан етнологічних джерел дозволяє узгодити етногенез українців із згадуваними універсальними законами етнічного розвитку середньовічної Європи, фундаментом якої, як відомо, була Римська імперія. Європа успадкувала державну релігію Риму – християнство, римське право, греко-римську інтелектуальну спадщину, культуру, мову. Латина стала мовою церкви, науки та дипломатії західноєвропейської цивілізації. Дезінтеграція Римської імперії була настільки значущою подією для Європи та прилеглих до неї територій Азії та Африки, що саме з неї починають нову історичну епоху – середньовіччя.

Розпад будь-якої імперії супроводжують війни, які метрополія веде з колишніми колоніями та сусідніми державами. Не випадково падіння Риму збіглося з великими пертурбаціями на континенті, відомими під назвою Великого переселення народів.

¹ *Смаль-Стоцький С.Й.* Розвиток поглядів на сім'ю слов'янських мов і їх взаємне споріднення // *Історія української мови.* – К., 1996. – С. 109; *Півторак Г.П.* Коли ж виникла українська мова? // *Історія української мови.* – К., 1996. – С. 272 – 274.

² *Шевельов Ю.В.* Чому общерусский язык, а не віборуська мова // *Історія української мови.* – К., 1996. – С. 205; *Тараненко О.О.* Мова Київської Русі: вузол історико-лінгвістичних і політико-ідеологічних проблем // *Історія української мови.* – К., 1996. – С. 284; *Німчук В.В.* Південні давньоруські говори – основа української мови // *Історія української мови.* – К., 1996.

³ *Півторак Г.П.* Українці: Звідки ми і наша мова. – К., 1993. – 200 с.

⁴ *Тараненко О.О.* Мова Київської Русі: вузол історико-лінгвістичних і політико-ідеологічних проблем // *Історія української мови.* – К., 1996. – С. 280 – 286.

⁵ *Кримський А.* Українська мова, звідкіля вона взялася і як розвивалася // *Історія української мови.* – К., 1996. – С. 31; *Півторак Г.П.* Коли ж виникла українська мова? // *Історія української мови.* – К., 1996. – С. 276 – 278.

Поступово ситуація стабілізувалася, тому безперервність розвитку європейських етносів у зоні культурно-історичного впливу Риму простежується саме з доби відносної стабілізації у ранньому середньовіччі. З цієї причини саме тоді – у V–VII ст. – зародилися великі етноси Європи.

У Східній Європі впливи греко-римської цивілізації поширювалися через античні колонії Північного Надчорномор'я, і найпотужнішими ці впливи були в межах України. Природно, що етноісторичний розвиток території України випереджав більш віддалені від античних центрів регіони Східної Європи і за темпами наближався до історичного розвитку країн Західної та Центральної Європи, які розвивалися під безпосереднім впливом античної цивілізації.

Дані археології, мовознавства, антропології, письмові джерела переконливо свідчать про тяглість, неперервність розвитку в Північно-Західній Україні одного етнічного організму від дулібів, склавинів та антів до сучасних українців. Археологічними відповідниками згаданих племен є празька та пеньківська культури V–VII ст., які трансформувалися в праукраїнські літописні племена волинян, деревлян, полян, білих хорватів, уличів, тиверців Північно-Західної України (лука-райковецька культура VIII–IX ст.). Лука-райковецька культура була безпосереднім генетичним підґрунтям культури Південної Русі. Її людність складалася з 7 споріднених праукраїнських літописних племен, що стрімко інтегрувалися у відносно єдиний руський народ Південної Русі. Саме цей середньовічний етнос створив державу Русь, яка швидко трансформувалася в ранньосередньовічну імперію, що в X–XIII ст. здійснювала потужну експансію в безмежні лісові простори півночі Східної Європи (Залізник, 1995; 1996; 1997; 1999; 2004; 2008). Унаслідок колонізації праукраїнським Києвом балтських та фінських племен лісової смуги Східної Європи постали молоді балто-руські (білоруси, псково-новгородці) та фіно-балто-руські (росіяни) етноси (Чубатий, 1964; Залізник, 1995; 1996; 1997).

Отже, як стародавній Рим романізував свою варварську периферію, так і княжий праукраїнський Київ русифікував (похідне від «Русь», а не «Росія») лісову північ Східної Європи. Згідно з універсальними законами етнічного розвитку на варварській периферії Римської імперії постав спектр похідних від латинян молодих романських етносів (іспанці, португальці, французи, румуни). Відповідно, внаслідок колонізаційних зусиль праукраїнського княжого Києва на далекій північній периферії імперії сформувалися молоді етноси білорусів, псково-новгородців, росіян.

Як власна етнічна історія романських народів почалася після розпаду Римської держави, так і молоді руські етноси виходять на історичну арену в процесі розпаду Київської Русі. Не випадково видатний російський історик В. Ключевський писав: «Великоросс вышел на арену истории лишь с князем Андреем». Мався на увазі Андрій Боголюбський, що княжив на Суздальщині у другій половині XII ст. З позицій етнічної історії доба феодальної роздробленості (XII – початок XIII ст.), фактично, є періодом боротьби молодих білоруського, псково-новгородського, російського субетносів за політичну незалежність від праукраїнського імперського Києва. В нестримному бажанні до незалежності молоді руські етноси утворювали антикиївські військові коаліції і 1169 та 1203 р. навіть брали штурмом та руйнували столицю імперії. Врешті-решт вони звільнилися від опіки імперської метрополії і Київська Русь як держава фактично розпалася ще до приходу татар¹.

Український етнос втратив створену ним імперію, але продовжив своє буття в бездержавному стані на своїх етнічних територіях, зберігаючи свій старий етнічний «руські», «русини». У XVII ст. український народ здійснює нову спробу створити власну державу під проводом Богдана Хмельницького. Третя та четверта спроби державного будівництва українцями припадають відповідно на 1917–1920 рр. та сучасність.

Наведена схема історичного буття українського етносу відповідає універсальним нормам етнічної історії великих етносів Європи. Тяглість історичного розвитку на етнічних землях українців у Північно-Західній Україні простежується з раннього середньовіччя, тобто протягом близько 1500 років (рис. 25). Отже, український етнос, як і французький,

¹ Чубатий М.М. Княжа Русь–Україна та виникнення трьох східнослов'янських націй. – Нью-Йорк, 1964.

англійський, чеський, сербський, польський, зародився у післяримський час. Більшість народів Західної та Центральної Європи творять свої держави у IX–X ст., коли й на українських землях виникає держава Русь. Тому невизнання Київської Русі державою українців на давньоруському етапі історичного розвитку суперечить універсальним законам етнічного розвитку середньовічної Європи. Адже аналогічні і синхронні їй держави, що виникли в той же час на землях французів, німців, англійців, чехів, поляків, сербів, хорватів беззаперечно визнаються світовою наукою першими державами відповідних етносів. Іншими словами, за канонами сучасної етнології, Київська Русь X–XIII ст. була настільки ж українською, наскільки тогочасні Англійське і Польське королівства та Празьке князівство були відповідно англійською, польською та чеською державами.

Етногенез білорусів, псково-новгородців та росіян також узгоджується з універсальними законами етнотворення. Як латиняни в процесі колонізації периферії своєї імперії породили романські етноси, іспанці – іспаномовні етноси Південної Америки, англійці – англослов'янські етноси Північної Америки та Австралії, так і давньоукраїнці Русі (власне, мешканці Київського Подніпров'я) в процесі колонізації лісової півночі Східної Європи породили згадані молоді руські етноси. Якщо користуватися родинною термінологією, то білоруси і росіяни не брати, а діти українців, так само, як дітьми латинян є французи, іспанці, румуни; англійців – американці, канадійці, австралійці; іспанців – мексиканці, чилійці, аргентинці, болівійці тощо.

Уже зазначалося, що в основі схеми етнотворення в середньовічній Європі лежить принцип неперервності, тяглості етноісторичного розвитку на етнічних землях народів Європи з часів падіння Риму. Не суперечить принципу безперервності розвитку європейських етносів протягом середньовіччя і періодична зміна ними етнонімів. Поляки у середньовічних хроніках фігурують під іменем ляхів, румуни – волохів, росіяни – московитів. Не є винятком з цього правила і українці. На ранньому племінному етапі своєї етнічної історії V–X ст. вони не мали спільного етноніму, а кожне праукраїнське плем'я чи племінне об'єднання носило власне ім'я: дуліби, склавини, анти, волиняни, деревляни, білі хорвати, уличі, тиверці, поляни. З часу консолідації в єдиній державі праукраїнці почали зватися руськими, русами, русинами.

Оскільки вплив держави поширився на землі сусідніх етносів, то етнонім державотворчого народу був поширений і на підкорені провінції, що властиво всім державам імперського типу. Навіть зараз московські урядовці звать росіянами не тільки представників профільного етносу Російської Федерації, а всіх її мешканців, у тому числі калмиків, татар, башкирів, осетин, чеченців, чукчів та ін. З початком нового часу етнонім руський на теренах України почав поступово витіснятися новим – українець. Однак, ще Богдана Хмельницького називали «князем руським», а корінних мешканців Галичини та їхню мову поляки звали руськими ще в 30-ті роки XX ст. Русини Карпат – це релікт старого етноніму українців, який остаточно був замінений новим лише у наш час.

Підсумовуючи сказане, зазначимо, що слов'янську людність, яка мешкала між Східними Карпатами та Київським Подніпров'ям у VI–X ст. не слід вважати сформованими українцями: вони були лише праукраїнцями на початковій (племінній) стадії етногенезу. Іншими словами, волиняни, деревляни, поляни, уличі, тиверці були настільки ж праукраїнцями, наскільки сучасні їм племена англів, саксів, ютів Великобританії можна вважати праанглійцями, а племена мазовшан, віслян, слензян, кашубів – відповідно праполяками. Мешканці княжих Києва, Галича, Переяслава були у тій же мірі українцями, як тогочасні парижани, лондонці чи римляни були відповідно французами, англійцями чи італійцями. Усі вони були представниками існуючих у наш час відомих європейських етносів на середньовічній стадії їх формування.

Таким чином, ранньосередньовічна концепція україногенезу узгоджується з розробленою кількома поколіннями європейських вчених універсальною схемою етногенезу великих європейських етносів. У ній немає місця романтичним фантазіям чи політизованим спекуляціям на кшталт Священної трипільської Аратти чи давньоруської народності.

Разом з тим, за роки незалежності правдива концепція походження українського народу так і не затвердилася належним чином ні в українській науці, ні в освіті, ні в громадській

свідомості. Ми продовжуємо борстися в тумані аматорських міфів та політизованих спекуляцій. Ними рясніють навіть освячені Міністерством освіти України навчальні посібники та підручники, зі сторінок яких всерйоз закликають виховувати дітей не тільки на засадах трипільської педагогіки, а навіть враховувати принципи виховання мисливців на мамонтів Мізинської палеолітичної стоянки. Усі ці квазіпатріотичні марення не тільки дезорієнтують українську громадськість, але й дискредитують нашу науку, як і країну в цілому, в очах цивілізованої Європи.

Без вирішення проблеми походження українців наша національна історія не має початку, тобто лишається незавершеною, що є серйозною перепорою на шляху формування національної свідомості українців, а значить і повноцінної модерної нації.

ІЛЮСТРАЦІЇ:

Рис. 24. Розселення пращурів індо-іранців та балто-слов'ян на колишніх землях трипільців у III–II тис. до н.е.

Рис. 25. Схема безперервного розвитку українського народу з раннього середньовіччя до нашого часу.

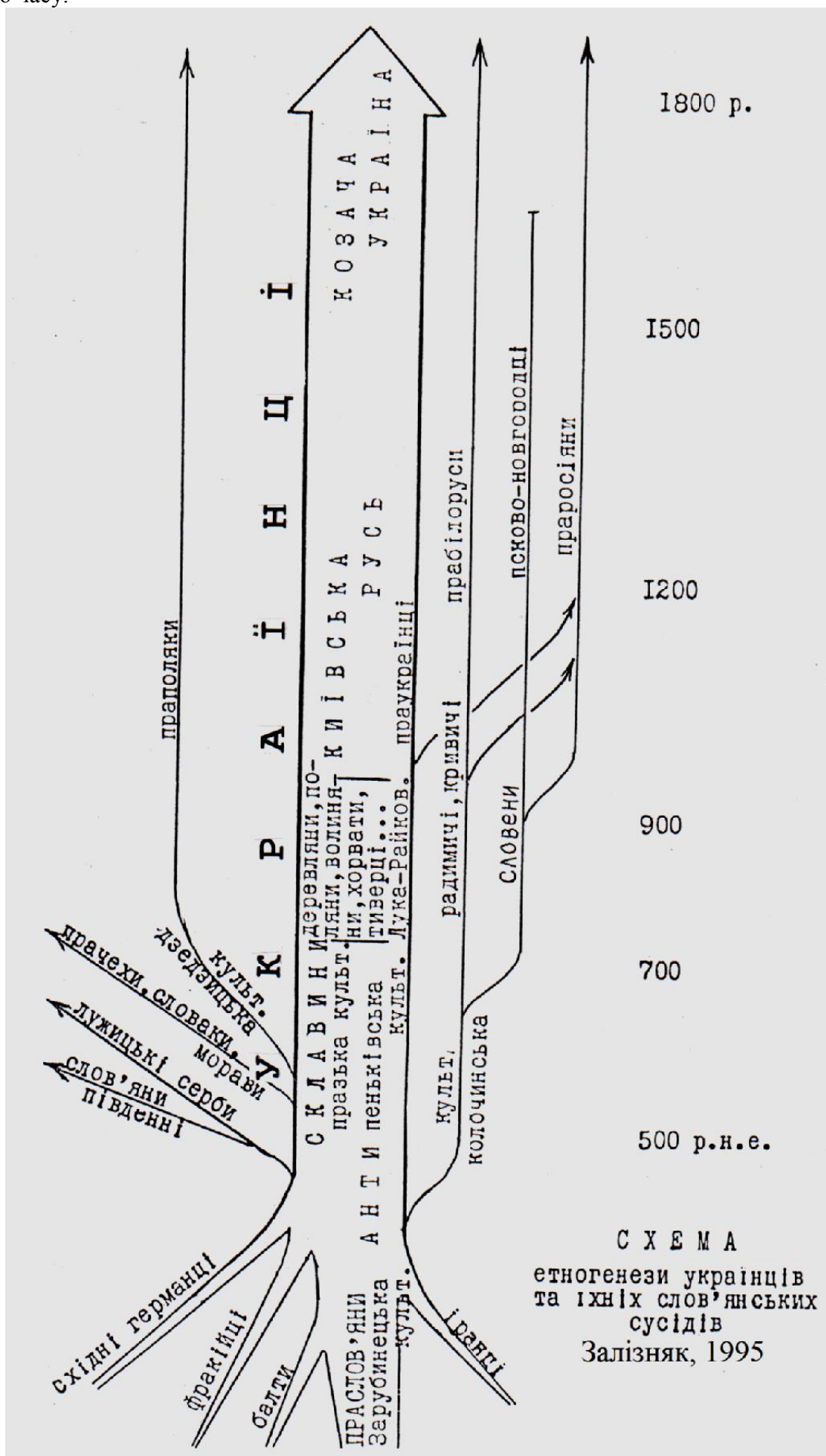
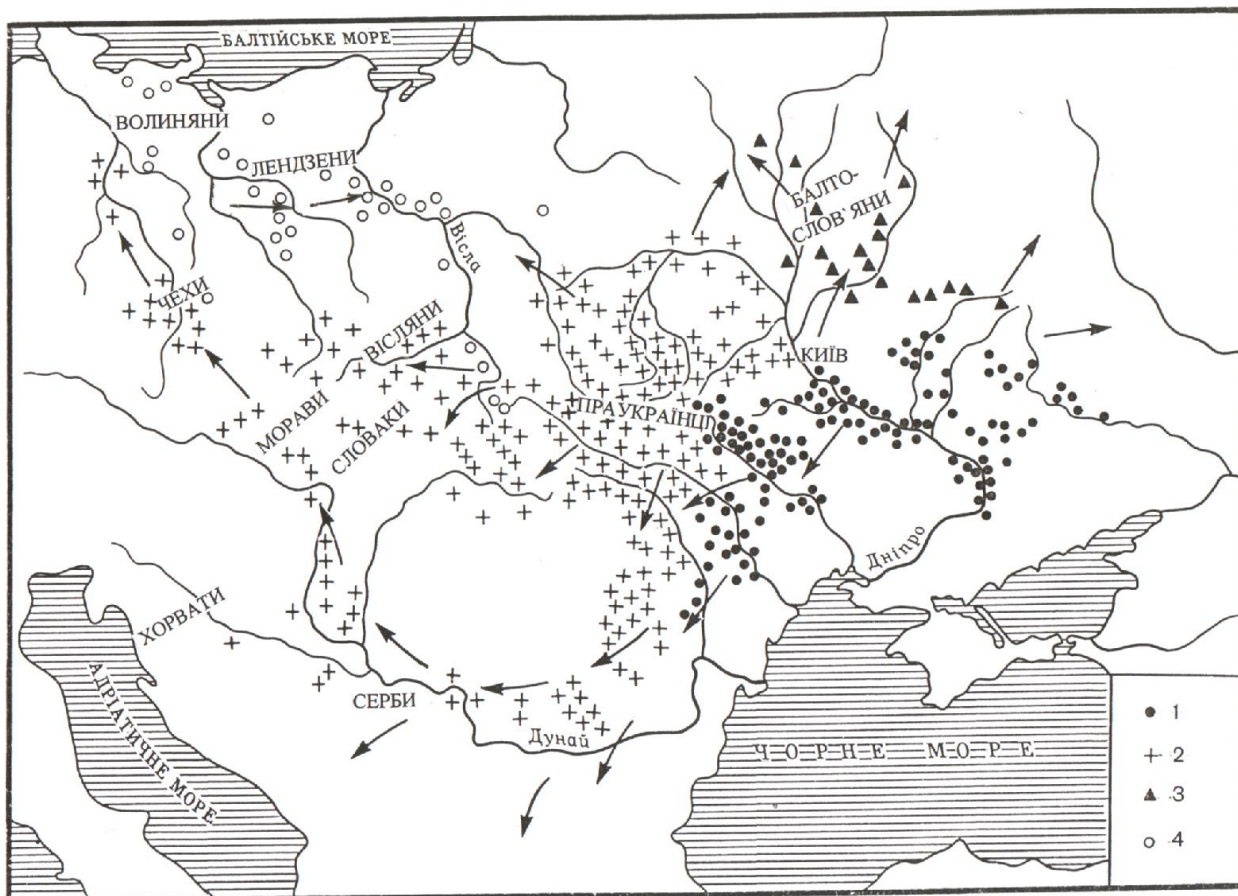

Рис. 26. Розселення слов'ян з території України у VI–VII ст.

Поселення: 1 – антів (пеньківська культура), 2 – склавинів (празька культура), 3 – колочинська група пам'яток (слов'яно-балтів), 4 – дзедзицька група (праполяки).

2.2. ПОХОДЖЕННЯ УКРАЇНЦІВ І НАЗВИ «УКРАЇНА»

Українці – другий за кількістю населення слов'янський народ. Утворився в наслідок симбіозу слов'янських племен антів і північно-східної частини склавинів. В археологічному відношенні – це Пеньківська культура антів та Празько-Корчацька культура склавинів. Поселення і могильники цих культур датуються V–VII ст. н. е. і займають велику територію від Дунаю і Карпат на півдні до Прип'яті та Подесення на півночі. Вони набувають тих усталених рис, які виразно виділяють слов'ян серед неслов'янських сусідів. Інтеграція цих племен напередодні утворення Київської держави приводить надалі до зародження української народності та інших слов'янських народів.

Усі нині відомі археологічні культури, що включають давньослов'янський культурний компонент, відкриті на території України, або сягають її території. Найбільш чітко та однозначно визначені слов'янські пам'ятки відносяться до раннього середньовіччя. Їх унікальність в тому, що вони, з одного боку, уможливають ретроспективне виділення слов'янського етнографічного компонента у попередніх синкретичних культурах першої половини I тис. н. е., а через них – в більш ранніх.

З іншого боку, вони становлять підґрунтя, з якого виростають всі наступні слов'янські культури, що репрезентують уже ті слов'янські племінні групи і союзи другої половини I тис. у середовищі яких зароджуються ембріони сучасних слов'янських народів. Все це означає, що кожна із ранньосередньовічних слов'янських культур V–VII ст. н. е. представляє конкретні племінні утворення: східно- і західнослов'янські, південнослов'янські, північнослов'янські, кожне з яких у своєму культурно-етнографічному середовищі починає свій самостійний етнічний розвиток.